

KOMÜN İŞLETMELERİ VE GELİRLERİ

1. Belediye İşletmeleri Nevileri :

Komünlerin varidatını da, devlet varidatında olduğu gibi 1) tekâlif (vergi ve harçlar) , 2) işletmelerden mütevellit varidata yani aslî varidatla istikrazlardan mütevellit fevkalâde varidata ayırabiliriz. Maamafî komün veya Belediyeler varidatına Devletin vesair âmme müesseselerinin yardımları vesair teberrüler girer. Bizi burada alâkadar eden işletmelerden dolayısıyla iktisat işletmelerinden mütevellit varidattır [*].

Evvelâ komün işletmeleri veya belediye işletmeleri mefhumu üzerinde duralım. Geniş manasile belediye işletmelerine ve ya teşebbüslerine iktisadî teşkilât arzeden ve belediye tarafından işletilen müesseseler dahil olur. Kamusal ijyen ve sosyal bakımından işletilen nezafet işleri, salhaneler ve ikraz müesseseleri de birer iktisadî işletme arz etmekle beraber dar manasile iktisat işlerine dahil olmazlar. İktisat işletmelerine dahil olabilmeleri için müesseseleri iktisadî teşkilâttan maada **kâr gayesi** gütmeleri dolayısıyla hasılât elde etmek için çalışması lâzımdır. Bu tefrik hukukan olduğu kadar finans bakımından ehemmiyeti haizdir. Çünkü geniş manadaki işletmeler âmme hukuku sahasına girerken iktisat işletmeleri bazı müstesna hariç, hukuku hususiye sahasına dahil olurlar.

Belediyelerin umumî müesseselerden istifade edenlerden

[*] İşletmelerden mütevellit varidata almanca *Erwerbseinkünfte* veya *privatwirtschaftliche Einnahmen* denir.

tahsil ettikleri varidat : harçlar ve resimler merkezi hükûmetin tasdik ve mürakabesine tabidir. Halbuki iktisat işletmelerinden (Gewerbetrieb) mütevellit varidat ticarî müesseselerin müşterilerinden aldığı ücret mahiyetini taşır. Belediyeler - esas itibarile - bunları tesbitte muhtardırlar. Bu iki işletme tipi arasında bir fark daha vardır. Kamusal müesseseler (işletmeler) varidatına fertlerin iştiraki ekseriyetle mecburidir. Halbuki iktisat işletmeleri varidatına iştirak serbesttir. Alâkadar istifadesi nisbetinde bedelini verir.

Umumiyet itibarile Beledî İktisat işletmeleri hususî işletme iktisadî prensiplerine göre idare edilirler, ticaret müesseseleri gibi bir bedel yani bir fiat mukabilinde mal ve hizmet arzederler. Belediye iktisat müesseseleri bazen hususî iktisat müesseseleriyle rekabet halinde çalışırlar. Fakat buna rağmen arada bir fark vardır. Kazanç gayesi güden (Erwerbstrieb) hususî iktisat işletmeleri yalnız mevzuatı hukukiyeye tabidirler. Kâfi bir mürakabe ve tarife kontrolü görmezlerse kâr dereceleri namahduttur. Halbuki belediye işletmeleri devlet işletmeleri gibi umumî ve sosyal menfaatleri göz önünde tutmak mecburiyetindedirler. Devlet ve Belediye işletmeleri yalnız fiskal yani malî bir kazanç maksadı güderlerse efkârı umumiyenin tenkidine maruz kalırlar. Kamusal iktisat işletmeleri iktisaden zaif halkın tediyeye kabiliyetini de nazarı itibara almağa mecburdur. Bu işletmelerin kazançları çok ender olarak aynı sahada çalışan veya çalışmış olan hususî iktisat işletmeleri hasılatı derecesinde olur. Binaenaleyh, Belediye işletmeleri hasılatı aynı sahada çalışan hususî işletmeler hasılatını mukayese ederken bilhassa bu noktayı gözden kaçırmamak icap eder.

Bu sahada çalışan mühim iktisat işletmeler meyanına **hava-gazı** ve **elektrik** işletmeleri, **tramvay** ve **su idareleri** dahil olur.

Su idareleriyle, sebze hâlleri işletmelerinin ne dereceye kadar iktisat işletmelerine dahil olacağı meselesi biraz münakaşalıdır. Tasarruf sandıkları, komünal bankalar da buraya girer. Maamafî muhtelif belediyeler tarihî vesair sebeplerden dolayı bazı müesseseler işletirler.

Biraz sonra bir tasnifini yapacağımız ve üzerlerinde ayrı

ayrı duracağımız bu işletmelerin bilhassa en mühim iktisat işletmelerinden madut olan havagazı, elektrik, tramvay ve su işletmelerinin mahiyetini tebarüz ettirelim :

2. Belediye İşletmelerinin Monopol Karakteri :

Yukarıda da söyledğimiz gibi bu işletmeler, bir kere şehir halkının müşterek ihtiyaçlarını gidermek suretile menfaati âmmeğe hâdim müesseseler meyanına girerler. (Meselâ devletin yine bu sebepten dolayı bizzat inhisarına aldığı posta, telgraf, demiryolu vesair işletmelerde olduğu gibi. Diğer taraftan bu müesseseler tesis ve işletme itibarile rekabete mütehammil değildirler. Bu gayeleri güden müesseselerin yanyana çalışması teknik noktai nazarından mümkün değildir. İki tramvay şirketinin bir şehirde işlemesi, bu sahada az çok bir rekabet mevcut olmasa bile israf ve tehlikeye sebebiyet verebilir. Şehirlerin yalnız eski semtlerinden geçen dar sokaklarda şöyle dursun, yeni semtlerden geçen sokaklarda, işlek caddelerde muhtelif şirketlere mensup havagazı tesisatını, elektrik kablo tesisatını, su tesisatını ayrı ayrı inşa ve idame etmek kimsenin hatırından bile geçmez.

Kaldı ki sermaye plâsmanı ve amortismanı bakımından da bu sahayı serbestii rekabete terketmek doğru olmaz.

Büyük şehirlerin tramvay, elektrik, havagazi ve su şebekesi mühim miktarda sabit sermaye yutan büyük işletmelerdendir. Bu sahada birçok rakip şirkete tesisat ve işletme sermayesi bulmak müşküldür. Rekabet müvacehesinde bu şirketler hizmetleri mümkün olduğu kadar ucuz yapmağa çalışacaklar fakat bu sefer plase ettikleri sermayelerin faizlerini çıkartamayacaklar, amortismanları yapamayacaklardır. Diğer taraftan yaptıkları iş âmme hizmetine taallük ettiği için günün birinde muhakkak surette devletin ve belediyelerin kontrollerine tâbi olacak ve arzu ettikleri şekilde bir fiat tarifesi tesbit edemeyeceklerdir.

Bu saha rekabete tamamen gayri müsaittir. Bundan dolayı bu nevi işletmeler mahiyetleri ve fonksiyonları itibarile bir monopol karakteri taşırlar.

3. Bu İşletmelerin Belediye Eline Geçmesinin Sebebi :

Şehirde hizmeti âmme işini gören işletmeler bugün umumiyet itibarile hususî iktisat sisteminden komünal iktisat sistemine geçmiş bulunuyor. Fakat bazı memleketlerde bilhassa Amerika Birleşik Devletlerinde Public Utilities adını taşıyan şehir nafıa, daha doğrusu, hizmeti âmme müesseseleri hususi iktisat elindedir. Fakat yine kontrola tâbidir. Yalnız Amerikada bu şirketlerin aksiyonlarının bir kısmı bu hizmetlerden istifade eden müstehlik halk elinde olduğu için fiatların yalnız müteşebbis kapitalistler tarafından çok yukarıya çıkmaması temin edilmiş oluyor. Fakat bir çok memleketlerde bu işletmelerin el'an hususi şirketler tarafından işletilmekte olduğunu da görüyoruz. Bazı küçük şehirlerde hususî şirketler, kooperatif tarzında işletmeler, muhtelit teşebbüslere tesadüf edilmektedir.

Bidayette hususî teşebbüsler tarafından tesis edilmiş ve işletilmiş olan bu işletmelerin sonradan belediyelere intikal etmelerinin birçok sebepleri vardır.

Bir kere hizmeti âmme mülâhazasile bu şirketlere verilen imtiyazların müddeti ne kadar uzun olursa olsun nihayet mahduttur. Bir çok devlet veya şehirler bu imtiyazın hitamında imtiyaz temdit edilmeyecekse, tesisatın devlet veya belediyeye terkini şart koşarlar. Tesisatın devlet veya belediyeye intikalinden dolayı bu teşebbüslere almanca Heimfallbetriebe denir.

Binaenaleyh imtiyaz müddeti zarfında işletmeden azamî istifade lâzımdır. Bu keyfiyet tesisatın olduğu kadar şehir halkının da istismarını mucip olur. Belediyenin ve devletin tarife ücretlerinin tesbiti, tarifeleri muhtelif katagorilere göre tanzimi vesair imtiyazlar, haricî ve dahili müdahale veya tavsiyeler şirketlerin kazancına dokunur. Servislere mukabil aldıkları ücretlerden çok kazanamayınca, işletme sermayesinden tasarrufat ve tesisatı ellerinden geldiği kadar yenilememek usulüne baş vurulur.

İmtiyazlarla mukayyet oldukları yeni tesisattan asgarisiyle iktifa ederler; türlü bahanelerle memur ve malzemedan tasarrufa çalışırlar. İmtiyazları haricinde kendilerine rekabet eden

teşebbüs bulunduğu müddetçe, fırsattan istifade ve asgarî servisle iktifa ederler.

Kaldı ki bunların kontrol keyfiyeti de müşküldür. Resmî kontrol teknik ve ekonomik işlere teşmil edilebilir. Teknik kontrol fazla kontrol memuruna, ekonomik kontrol bu işlerle uzun zaman uğraşmış mütehassıs maliyecilere lüzum gösterir. Ücret tarifelerinden masraflar ile müşterilerin iktisadî kabiliyetini telif etmek güç bir meseledir. Hele masraflarda tesisatın aşınma payını dolayısıyla sermayenin amortismanı hesap edebilmek için her işte kabili tatbik olan yeknesak ölçüler, vahidi kıyasiler yoktur. Tarife fiatının (ücretinin) talep bakımından tanzimi ise büsbütün güçtür. Burada da elde objektif esaslar yoktur.

Ve nihayet fazla mürakabe ve müdahale hususî teşebbüsün neşesini kaçıırır; zevkini kırar; bazı şirketler imtiyaz müddeti hitam buluncuya kadar idarei maslahat siyasetine müracaat eder, diğer bazıları devletle veya belediye ile anlaşarak işletmeyi muayyen tazminat mukabili belediyeye terkederler.

Belediye işletmeleri :

Belediyelerin bazı müesseseleri doğrudan doğruya işletmesi bazı işlerin bir monopol karakteri arz etmeleri ve bir de âmme menfaatine taallûk eden işlerin kamusal işletmeler tarafından başarılmasının daha muvafık olmasındandır. Bu işlerin Belediye tarafından başarılması şehirlerin inkişafı bakımından ehemmiyetli olmakla beraber şehir halkının hayati ihtiyaçlarını tatmin etmek bakımından da bir zaruret haline gelmiştir.

Fakat komünlerin bu işlere karışmalarının ve işletmeleri bizzat deruhte etmelerinin bir başka sebebi vardır. Bu cihet bizi bilhassa alâkadar eden **finansal** sebeptir.

Komünlerin son zamanlarda vazifeleri artmış ve dolayısıyla masrafları tezayüt etmiştir. Bütün bu masrafları yalnız vergilerle (harç ve iştirak hisseleri dahil) karşılanması vergi yükünün fazlaşması demektir. Halbuki vergi hasılâtının matlup derecede tezyit edilememesi komünleri başka varidat kaynakları aramaya sevk etmiştir. Belediyelerin, ticarî işletmelere yaklaşan iktisat işletmeleri, menfaati âmme gayesi gütmekle beraber kâr elde et-

mek istedikleri müesseseleri vergiden maada varidat temin eden malî kaynak olarak kullanılmağa başlanmıştır.

Doğrudan doğruya işletebilecekleri bu müesseselere belediyeler bazan hissedar olarak da iştirak edebilirler. İşletme yine hususî teşebbüs meselâ bir anonim şirket hükmi şahsiyetini taşır. Belediye, İdarei hususiye şirkette hissedar ve icabına göre nâfiz bir rol oynar. Bazan birkaç belediyenin iki veya muhtelif muntakaları alâkadar eden işleri başarmak üzere kurulmuş olan anonim şirketlerde hissedar olarak buldukları vakidir. (Uzak mesafelere elektrik cereyanı nakline, baraj inşasında, nehirlerin seyrüsefere salih bir hale ifrağında, sulama işlerinde) diğer taraftan hususî sermayenin hiç veya pek az iştirak ettiği teşebbüslerde belediyelerin Anonim şirket şeklini tercih etmelerinin sebebi, bu şekilde ticarî esaslara göre hareket edebilmelerinden ileri gelir. Bu suretle iktisat işletmelerine engel olan kamusal bütçe ve muhasebe kayıtlarından kurtulmuş olurlar. Buna rağmen devlet ve komün finansile münasebeti olan bu müesseselerde bir dereceye kadar bütçe esaslarına tâbi olmak mecburiyetindedirler.

Bizi asıl alâkadar eden bu müesseselerin malî ciheti olduğu için bu nokta üzerinde duralım :

Belediye işlettiği işletmelerden ne miktarda bir varidat temin edebilecektir ?

Bu işletmelerden ne miktar varidat bekliyecek icabında ne miktarda nakdî yardımda bulunacaktır?. İkinci bir mesele sâfi hasılât anında bunun tammaen veya kısmen belediyeye mi devredilmesi veyahut (amortizasyona) aşınma payına ve ihtiyata tahsis edilmesidir.

Belediyenin sermaye ile iştirak ettiği hususî işletmelerde iştirak hissesine mukabil elde ettiği varidat olduğu gibi belediyenin varidat bütçesine geçirilmemeli, Belediyenin hisse senedi veya tahvilât almak suretile bu iş için tedarik ve tahsis ettiği sermayenin faiz ve amortismanına karşılık olarak gösterilmelidir. Çünkü ancak bu suretle belediyenin bu iştiraktan mütevellit safi hasılâtı anlaşılabilir olur.

Belediye işletmeleri ne kadar ticarî prensiplere göre riayet ederse etsin varidatlarından faiz, amortisman, ihtiyatlarına ayır-

dıkları hisselerle malzemenin aşınma payı olarak ayrıldıkları meblâğlar hususî iktisat müesseselerinkine pek benzemez. Bu meblâğlar hususî şirketlere nazaran daha az tutulur, buna sebep olarak da, Belediye işletmelerinin zararlarında kapayacak bir vergi varidatı mevcut olduğu, halbuki hususî müesseselerde böyle bir telâfi imkânı olmadığı için rizikoya gayri melhuz masrafına karşı daha fazla ihtiyat, amortisman vesaire teşkil etmek mecburiyetinde olmalıdır.

Şüphesiz bu noktai nazarlar memleketten memlekete, şehirden şehire göre değişebilir. Hatta işletmenin nevine göre varidat şekil ve miktarları ayırdır. Bu hususta bir tasnif yapmak lâzım glirse :

1. Umumiyet itibarile oldukça bir varidat temin eden işletmeler : (Havagazı, su, elektrik gibi inhisarca işletilen müesseseler).

2. Bazan az bir varidat temin eden bazan yardım gören işletmeler : (kanalizasyon, nezafet işleri, mezbahalar, liman idareleri, sebze hâlleri.)

3. Daima yardım gören müesseseler : Meselâ sıcak su hamamları, deniz hamamları.

Belediyeye varidat getiren işletmelerin hasılâtından yardım ettiği işletmelere eklediği meblâğları tarhettikten sonra geriye kalan varidatı vergi varidatı ile mukayese etmelidir.

Belediyenin İşlettiği Müesseseler :

Burada muhtelif belediyelerin işlettiği müesseselerin hepsini saymak ve malî bakımdan tahlil etmek mümkün değildir. Bundan dolayı bu işletmeleri birkaç esas gruba ayırarak başlıcalarını tetkikle iktifa edecek ve burada sınaî bir mahiyet arzeden işletmelerden bahsedeceğiz.

Birinci plânda sırf menfaati umumiyeye hâdim olmakla beraber belediyelere varidat temini hususunda ikinci derecede gelen işletmeleri ele alalım. Bu sıhhî veya saniter müesseseler meyânında mezbahalar, sebze hâlleri, hamamlar, tephirhaneler, mezarlıklar vesaire girer.

Kanalizasyon ve su işletmelerini de bir dereceye kadar buraya ithal edebiliriz. Bunlardan sonra elektrik ve hava gazı işletmelerini, daha sonra münakale işletmelerini: tramvay, otobüs, liman idare ve antrepoları; belediye bankaları, tasarruf sandıkları.

SANİTER İŞLETMELER

1. Su işletmeleri :

Binaların en yüksek katlarına kadar su vermek, caddelerin, parkların sulanmasını temin etmek kasdile vücuda getirilen su tesisatı şehirlerin inkişafı ile beraber yürüyen bir işletmedir. Suyun kaynağı ile tevzi edilen yer arasındaki mesafeye göre tesisatın sermaye kapasitesi değişir. Büyük şehirlerde suyun merkezi bir elden tevziini, yalnız yüksek binaların üst katlarına kadar suyun taziyi imkânından ve kuyulardan ve çeşmelerden temin edilecek suyun masrafından maada, şehir halkının içeceği ve kullanacağı suyu bir merkezden idare ve kontrol etmek suretile suyu hijyenik bir suretle (hıfzıssıhha) ya muvafık istihsal ve tevziini temin etmek kolay bir iş değildir.

Şehirlerin su tesisatı ekseriyetle istikrazlara müracaat edilerek temin edilen sermayelerle yapılır ve sermaye faiz ve amortismanı, tevzi edilen sudan, su parası namile alınan bir ücretle temin edilir. Bu su parası «su saatleriyle» ölçülen hakikî su sarfiyatına veya götürü bir sarfiyata göre tahsil edilir. Bu ikinci şekil çok fazla su sarfiyatına fırsat verdiği için dolayı birinci şekil bugün her yerde tatbik edilen usuldür. (Su saatlerinin masrafı dolayısıyla amortismanı müşterilerden alınan bir saat kirasile elde edilir.)

Su paraları bir nevi harç mahiyetini arz edebileceği gibi fiat suretinde de tecelli edebilir. Su tevzi işi daimî bir menfaati âmme meselesi telâkki edilmeli ve su bedeli hiç bir vakit kapalı bir vergi karakteri taşımamalıdır. Su tevziinden mütevellit varidattan fazla kâr beklemek doğru olmamakla beraber, su idarelerinin belediye bütçelerine yük olmayacak surette kendi kendilerini idare etmeleri lâzımdır.

2. Şehir su teşkilâtından maada hijyenik bakımından çok önemli olan diğer bir tesisat kanalizasyondur. Halkın kesif bir şekilde oturduğu büyük şehirlerde tesadüf edilen tifo vesair bulaşık hastalıklar kanalizasyon teşkilâtının yapılmasından sonra azalmış ve âdeta ortadan kaybolmuştur. Kanalizasyon tesisat masrafları bazan hissei iştirak (beitrag) suretile, idame masrafları ise harç (Gebühr) vasıtasile de tahsil edilebileceği gibi, her iki masraf müşterek bir harç vasıtasile tarh edilebilir. Maamafih bazı memleketlerde lâğımların, bulaşık suları kanalizasyondan alıp tathir eden ve ondan sonra nehirlere sevk eden tesisat vardır. Yine bazı müesseseler kanalizasyon sularındaki mevaddan sun'î gübre istihsal ederler ve bunları işleyip hususi tarlalara sevk ederler.

3. Şehir temizlik işleri :

Yine hijyenik işletmelere dahil olan bir grup «nezafet işleri» dir. Şehirlerin ekonomik vaziyetlerine göre bu işler gayet iptidaî olabileceği gibi son derecede modern olabilir. Bu işlerin masrafı belediyenin aldığı «çöp resimlerle» temin edilir.

4. Mezbahalar :

Et gibi havaici zaruriye teşkil eden bir maddenin hijyenik bir şekilde kesilmesini ve mürakabesini temin kasdile büyük şehirler mezbahalar tesis etmişlerdir. Mezbaha işletmelerine, buzhane, gübre müessesesi gibi bazı işletmeler ilâve edilmiştir. Mezbaha tesisatının ve idame masraflarının karşılığı bu idarelerin tahsil ettikleri harçlarla temin olunur.

5. Sebze hâlleri :

Büyük ve modern şehirlerde pazarların daima açık havada kurulması bazı mahzurlar tevhit ettiği için, belediyeler toptan sebze ve meyva ticareti için demiryolu ve liman semtlerinde büyük hâller ve perakende ticaret için muhtelif semtlerde küçük sebze, et ve meyva hâlleri tesis eder ve işletirler.

Pazar yerlerinde emtianın teşhir ve satışına mukabil belediye nasıl bir resim alırsa, hâllerden de muhtelif resimler almaktadır. Fa-

kat bunların tesisatı mühim maliyeler iltizam ettirmektedir. Belediye menfaati âmme mülâhasasile vücude getirdiği bu hâllerde mal satanlardan yüksek bir resim alırsa, satıcılar bunu müşterilere devretmeğe çalışacaklar ve bu yüzden gıda maddeleri pahalaşacaktır. Bu sebepten dolaydır ki, resimler oldukça alçak tutulacaktır.

6. Hamamlar :

Menfaati müşteriye taallûk eden hizmetlerin birisi de belediyelerin sıcak ve soğuk hamamlar, banyolar, yüzme havuzlar, plajlar vücuda getirmesidir. Hamamlar bir monopol karakteri arz etmekten uzaktır. Bir çok şehirlerde bu iş hususi teşebbüsler vasıtasile başanlır. Buna rağmen belediyenin bu işe karışması ve « hamamcılık » yapması bu işin halkın sıhhatile yakından alâkadar olmasındandır. Bedava denecek kadar ucuz bir ücrete mukabil fakir ahalinin duş ve yıkanma ihtiyacını temin etmek sosyal bir meseledir. Tabiidir ki kalabalık bir kütleye tahsis edilen bu hamamlar büyük olacak birhayli tesis ve işletme sermayesini iltizam ettirecektir. Bundan dolayı şehir hamamları şehire varidat getiren bir işletme değil, bilâkis şehirlinin finanse ettiği bir müessesedir.

Yalnız nehir ve deniz hamamları, tesisatının nisbeten ucuz olması dolayisile bir varidat getirebilir. Fakat nehir ve deniz kenarlarının muhtelif yerlerine kurulacak ve çoğu muvakkat bir zamana inhisar edecek müesseselerin de belediyeler tarafından başanlıması münasip değildir. Bunları kiraya vermek fakat mürakabe etmek hem malî ve hem sosyal bakımdan faydalıdır.

7. Hastaneler, tebhirhaneler, bahçe ve parklar, mezarlıklar :

Her biri sosyal bir müessese olan bu mühim işletmeler belediyenin malî yardımını ile işletilen müesseselerdir.

Hava gazı ve elektrik işletmeleri :

1. Hava gazı işletmesi. Burada iktisadî bir gaye güden ve yaptığı servise mukabil bir fiyat alan işletmelere geçiyoruz. Bü-

yük şehirlerin hava gazı işletmeleri bugün belediyeler elinde bulunmaktadır. Yalnız rantabilitesi emin olmayan bazı küçük kömünlerde hususî teşebbüsler elindedir.

Hava gazı tevzii bir iktisat işidir. Fakat bir monopol karakteri taşır. Binaenaleyh belediyenin bir işletme kurarak hava gazı satması bir ticaret işidir. Buna rağmen bu hizmette menfaati âmme mülâhazası güdülür. Bugün nakil vasıtası kadar havagazı kullanmakta umumî bir ihtiyaç haline gelmiştir. Fakat yukarıda da işaret ettiğimiz veçhile belediye bu hizmetin istimalinde herkesi cebretmez, istenen fiyatı vererek bu «malı» satın alır.

Hava gazı fiyatları mahalli şeraite göre değişir. Kömür kaynaklarına uzaklık yahut başka yerlerden kömürü taşıyan vasıtaların aşıkları yolun uzaklığına (taşıma masrafları), kömürden istifade derecesine ve kokun veya müştaklarının satış imkânlarına göre hava gazı fiyatı değişir.

Hava gazı ücretleri (tarifeleri) muhtelif usullere göre tesbit edilir : Bazan her türlü gaz için aynı ücret alınır. Fakat fazla gaz istimal edenlere ayrıca tenzilât yapılır. Gaz tevziinden gaz ücretlerinden maada hava gazı saatlerinin kirası taksite rapt edilerek alınır.

Hava gazı gittikçe yalnız teshinata inhisar etmektedir. Hem hava gazını, hem elektrik işletmelerini idare eden belediyelerde bu iki servis arasındaki rekabeti müşahade etmek çok enteresandır.

Elektrik işletmeleri. Gerek tenvir, gerek kuvvet istihsali hususunda elektrik cereyanından edilen istifade gittikçe artmaktadır. Evlerde olduğu kadar atelye ve fabrikalarda türlü maksatlar için kulanan âletler ve makineler vesair tesisat hep elektriği kullanıyor. Hattâ elektriğin her yere tevzii sayesinde ki buharla işlediğinden dolayı bir araya toplanması icap eden makineler, dinamo motör tertibatının küçük atelyelere varıncaya kadar konulması neticesinde küçük işletmeler, atelyeler şeklinde ayrı ayrı yerlerde kalmasını mümkün kılmıştır. Diğer taraftan elektrik tesisatında tekâmül, bir çok işlerin elektrik vasıtasile yapılmasını mümkün kılmış ve bu hâdise elektrik istimalini arttır-

mıştır. (Elektrik sobaları, elektrik pişirme kapları, vantilâtörler).

Elektrik işletmelerinin kurulmasında cereyanın nev'ini intihap bir meseledir. (Mütenavip cereyan ve daimî cereyan) 110 - 220 volt, bilhassa günün birinde birleşen elektrik işletmelerinde cereyanı tevhit etmek çok masrafa badi olmaktadır.

Elektrik cereyanının tevzii hava gazı tevziine nazaran fazla bir üstünlük arzeder. Elektrik kabloları vasıtasile cereyanı istihsal mıntakasının istihlâk mıntakasından ayrılması mühim bir noktadır. Bu suretle yalnız şehirlere değil köylere bile elektrik tevzi edilmiş oluyor. Uzak mahallerde çalışan ve transportun güçlüğü veya pahalılığı dolayısile kurulamıyan bazı istihsal müesseseleri havaî kablolar vasıtasile kuvvet temin ediyorlar. Bu mesele bütün endüstri ve demiryolları idarelerini şiddetle alâkadar eden bir meseledir. (Türkiyede de mevzuubahs olmaktadır. İkinci beş senelik plân ki elektrifikasyon işlerinde olduğu gibi).

Fiyat meselesi. Elektrik fiyatları hava gazı fiyatlarından ziyade alçalmağa temayül etmektedir. İstihsal masraflarının azalması bilhassa kablolar vasıtasile uzaklara nakledilebilen elektrik cereyanı havagazı gibi mahalle bağı bir sanayi olmaktan çıkmıştır. İstimal sahasının genişlemesi nisbetinde elektrik işletmesi istimal kapasitesinden istifade etmektedir. Tesisattan azamî istifade bunların az zamanda amortizasyonlarını mümkün kılmaktadır. Sabit sermayeye isabet eden masrafların azalması maliyet masraflarının dolayısile fiatlarının alçalmasını ve bu da satış masraflarının ucuzlamasını temin etmektedir. Diğer taraftan istihlâk yerlerindeki tesisatın ucuzluğu hava gazından ve su tesisatından ucuzdur. Ankastre tesisat olduğu kadar sarılı telden istifade ederek elektrik cereyanı kullanılırsa ampulların son zamanda ucuzlaması ise ayrıca bir avntajdır.

Elektrik ücretleri de tenvir ve teshin ihtiyaçlarına göre muhtelifdir. Bazan da hava gazında olduğu gibi fazla kilovat sarfedenlere tenzilâtli tarifeler tatbik edilir. Bazı yerlerde deliğinden para atılarak işleyen otomat usulü de kullanılmaktadır.

Elektrik işletmesinin en mühim müşterilerinden biri de tram

vaylardır. Elektrik ve tramvay işletmesinin aynı eide işletildiği yerlerde meselenin halli güç değildir.

Başlı başına bir mesele olan komün transport işletmelerden bahsetmeği ayrı bir yazıya bırakıyorum.

MUHLIS ETE

BİBLİOGRAFYA

- 2 — Handwörterbuch der Kommunalwissenschaften.
- 1 — Gerloff - Meisel, Handbuch der Finanzwissenschaft Tübingen 1927.